מדרש · אגדה · סדר עולם רבה · מפרשים

יעב"ץ על סדר עולם רבה

רבי יעקב ב"ר צבי [היעב"ץ] עמדין

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

יעב"ץ על סדר עולם רבה

רבי יעקב ב"ר צבי [היעב"ץ] עמדין

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/יעבץ-על-סדר-עולם-רבה/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 6
פרק ג 6
פרק ד 7
פרק ה 7
פרק ו 8
פרק ז 11
פרק ח 11
פרק ט 12
פרק י 12
פרק יא 12
פרק יב 13
פרק יג 13
פרק יד 14
פרק טו 14
פרק טז 15
פרק יז 16
פרק יח 17
פרק יט 17
פרק כ 19
פרק כא 19
פרק כב 20
פרק כג 20
פרק כד 21
פרק כה 21
פרק כו 22
פרק כז 22
פרק כח 23
פרק כט 24
פרק ל 25

פרק א

פסקה א

א] מאדם, נרמז בראש הספר שם המחבר, כי הוא גימטריא יוסי (חסר אחד, שמשלים הכולל בכל מקום, גם לרמז שאינו מכוון בכל מקום עם שטתו כנזכר לעיל בהקדמה), לכן לא אמר מן אדם, ואם רצה בקצור היה יכול להשמיט תיבת מאדם לגמרי:

ב] י"ג משפחות ונתפלג, נחשבו במשפחות דור הפלגה, שעולים למנין שבעים אומות שבפרשה:

ג] ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות, ואי אתה מוצא חשבון זה, אלא אם תמנה מעמד בין הבתרים שלשים שנה קודם שנולד יצחק, ואף על פי שכתוב אחר הדברים האלה, צ"ל שאין אחר זה סמוך על פרשה שלפניה, כי הריגת המלכים היתה בשנת ע"ח לאברהם אבינו, לפי דעת תנא דידן בסמוך, ונראה לי שזוהי דעת אחד בבראשית רבה (פמ"ד ס"ח) במה שכתוב במעמד ברית בין הבתרים, אחר שפירושו מופלג לענין אחר, כאילו יאמר מאחר העתקתו מחרן בפעם אחרת, היה ענין כריתת ברית זה, כשנתרחק מארץ מולדתו, זהו מופלג, ולפי זה לא נכתבה פרשה זו במקומה, שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ודברי רש"י בפירוש התורה בענין זה לא יכולתי להלמם, דמזכי שטרא לבי תרי, כי בפרשת לך לך (פט"ו פ"א) תופס שטת האומר אחר הדברים הלאה סמוך, שנהירא אחר שהרג אותן האוכלוסין, ובסוף פרשת בא (פי"ב פ"מ) מונה השלשים וארבע מאות שנה ממעמד ברית בין הבתרים שהיה אברהם אבינו בן שבעים כדברי סדר עולם בכאן, והיא סתירה מבוארת:

ד] כ"ז שנים הן הן שתים עשרה שנה כו', פירוש לפי שבשנה שאחר פלגה כשנפוצו העמים, התחילו לבנות ערים, ונתיישבת סדם וחברותיה, ונשתעבדו תחת יד כדרלעמר י"ב שנה, וי"ג היו במרד, ובשנת י"ד למרדן בא עליהם ושבם הרי כ"ו שנה, ובכ"ז כבש אברהם אבינו המלכים כבסמוך, הנה החשבון מכוון, ועולה יפה עם סוגיא דתלמודא דידן פרק קמא דשבת (י"א א'), כי נ"ב שנה היה ישובה של סדם, כ"ו שנים בשעבוד ומלחמה, וכ"ו שנים האחרונות היו לה שלות השקט, אך התוספות נתקשו שם (י' ב' ד"ה ושל), במנין כ"ו שני שלוה, שחסרו שתי שנים, וזה אמנם לפי רש"י, שהניח הפיכת סדם בשנת צ"ט לאברהם אבינו, לכן נדחקו מאד, (וצריך על כל פנים לפרש דבריהם שיהיו מובנים, מה שכתבו שהיתה בשלוה שתי שנים בתחלה, רצה לומר בתחלת ישיבתה, ולא התחיל שעבודה אלא בשלישית לבנינה, לפי זה היו לה כ"ח שנים לפני הריגת המלכים, ומתחילין ממ"ח לאברהם אבינו, שהיא מן המנין), ברם לשטת תוספות דראש

השנה (י"א א' ד"ה אלא), אין צריכין לדחוק כלל, כי לפ"ד שם באו המלאכים בתשרי והיתה הפיכת סדם בשנת מאה לאברהם, והיא עם שנת ע"ה לשני שלוה ימנו, הרי כ"ו, אלא שהן מקוטעות ושני שעבוד ותגר היו כ"ו שלמות מתחילות משנת מ"ט והכל מתוקן כהוגן, אלא שלפום ריהטא עומד בפנינו סתירה מ"ש לקמן בפרק ה' מפורש שביאת המלאכים היתה בפסח, ובס"ד דתלמודא דידן בר"ח (י"א א'), ותוספות שם נדחקו ליישב הסתירות שבענין, ולא עלתה בידם כמו שיראה המעיין. אבל תדע שאין זה חדוש, כי גם במשנה מצויות סתירות בידוע, זמנין דסתם רבי כחד וזמנין כאידך, וככה יש סוגיות בתלמוד הפוכות זו מזו, כמו שכתבו בעלי הכללים, וכן מצינו במדרשים, שחלוקים הן דברי בעל מדרש אחד עצמו במקום אחד הולך בשטה זו ובמקום אחר מאותו ספר באותו ענין תופס שטה אחרת, וכן הוא בדבר זה בבראשית רבה חלוף, בחלוף מקומות, וכן בסדר עולם אירע כזה, מיהא התם פרק ה' באגב נקטיה, (ואפשר שהוקבע שם על ידי תלמיד שהעתיקו מן המכלתא), והכא עיקר, מיהת בהך פרקא לא אפשר, ומאן דמתרגם לי ב' פרקים הללו אליבא דחד תנא, מובילנא מאניה בתריה, ועיין מה שאכתוב עוד בציון (ו) בס"ד:

ה] הן שתים עשרה כו', אתיא כשטתיה דר' יוסי בב"ר (פמ"ב ס"ו), ורשב"ג פליג עליה:

ו] ישיבתה של סדם נ"א, דבר זה לכאורה סותר תלמוד ערוך שבידינו הנזכר לעיל (ציון ד), וממילא יפול גם מש"ל, אבל באמת אין מנוס ממ"ש בדעת בס"ע לעיל, שהוא האמת שאין בו דופי ומוכרח מכל צד, גם מן המקום הלז, כי מאחר שמסכים גם בזה עם תלמודנו, שמניח סדם כ"ו שני שלוה, וכבר הקדים שכבישת המלכים היתה בכ"ז (ע"ה לא"א), נמצא בודאי שכ"ו שנה של שלוה נמנים לאחר כן, (כי דחקם של התוספות הוא דבר שאין הדעת סובלו ובלי הכרח), וכ"ו שלמות יש מאחר פלגה עד ע"ה לאברהם, א"כ לא ימעט ישיבתה מנ"ב שנים, ומדוע יניח נ"א, הלא על כרחנו נבחר לומר אחת משתים, אם שט"ס הוא וצ"ל נ"ב כסתם שטת תלמודנו, (ואולי שגגת המעתיק היא מחמת מש"ל פרק ה', וכבר זכרתי שאינו נמלט מסתירה, או שמא טעה במ"ש תוספות שלא הבין דבריהם, כי אם לפ"ד אינן פחותים מנ"ב, וכמש"ל בכונתם בס"ד), או אינו צריך להטעות הנוסחא, אלא איתא להא, ואיתא להא, ר"ל עם שבודאי נ"ב הם כדברי הגמרא בפירוש וס"ע נמי ס"ל הכי, מ"מ לא חשיב אלא נ"א שלמות לפי שאחרונה מקוטעת היא כנ"ל, ואי אפשר לזוז מזה, האמת עד לעצמו:

ז] בו בפרק נולדה כו', זה נקשר למ"ש למעלה שנעקד יצחק בן ל"ז בו בפרק נולדה רבקה נמצאת בת ג' כשנשאת ליצחק וכצ"ל כאן, והמדפיס חשב לתקן ע"פ מ"ש התוספות

ביבמות (דף ס"א ב' ד"ה וכן), ושגה ברואה, שהרי תוספות עצמם כתבו שאי אפשר להגיה, וקלקל נוסח סדר עלם האמתי שצ"ל בת ג', כמו שכתבו כל המפרשים פה אחד, וכפרש"י ס"פ וירא (פכ"ב פ"כ), ומיושב בזה למה לא העתיר יצחק לנוכח אשתו עשר שנים קודם משראה ששהה עשר שנים ולא הוליד, והיה נעתר לו ה' בעת ההיא, שהרי סתמו כפירושו כשהעתיר, נעתר לו ה', אלא ע"כ אז תלה בקטנות שאינה ראויה להוליד, אע"פ שמצינו דורות הראשונים והולידו בני ח', דרך זר אין ראוי להתפלל על כך, לכן דעת סדר עולם ברורה אע"פ שיש מדרשים חלוקים כמו שכתבו תוספות הנ"ל:

פרק ב

פסקה א

א] י"ח חדשים, סכות בית וסכות:

ב] ששה חדשים, באלו ששה חדשים נכללו כל הימים שעמד בשכם ובבית אל ובמגדל עדר, עיין מה שכתבתי בס"ד בלחם שמים סוף פרק ה' דאבות ובחידושי סוף פרק קמא דמגלה:

ג] כ"ב כו', צ"ל מקוטעות:

ד] הגדיל עד ז' שנים ונשא כו', אם תמר בתו של שם, נמצאת קרוב לבת שבעים כשנשאה ער:

ה] שנה אחת לער כו', הרי שקודם מתן תורה היו נענשים בני ט' אף בב"ד שלמעלה:

ו] י"ח (שנה) כו', לפי החשבון צ"ל עשרים, ועם ב' של חצרון וחמול, הרי כ"ג מכוונות:

פרק ג

פסקה א

א] י"ב חדשים שנאמר ויפץ העם כו', צ"ע כמו שכתבתי בס"ד בלחם שמים סוף פרק ב' דעדויות, ולקמן פרק ה' איתא דשליחות משה אל פרעה התחילה בניסן של שנה לפני יציאת מצרים, צ"ל שלא התחילו המכות מיד, אלא כך היה הענין בפרק הפסח של שנה הקודמת בא משה אל פרעה בשליחות הראשונה לאמר אליו שלח עמי מאז הכביד פרעה העבודה בתבן, שהה עד שיצא ניסן והמתין לו עוד חודש אייר, בסיון חזר ועשה לפניו מופת התנין, ובתמוז עשה אות הדם, ושמשו תשע מכות כסדרן בתשעה חדשים הנשארים, ומכת בכורות בניסן של שנה הבאה, להשלים י"ב חדשים מכוונים, ובמדרש רבה סוף פרשת שמות (פ"ח סי"ט) נראה כי מן אז בא משה לדבר אל פרעה,

חזר משה למדין ושהה שם ששה חדשים, אח"כ חזר למצרים עשה שם ששה, וגם זה אינו מיושב אף לדברי הרבות עצמו (שם פ"ט סי"ב) שמשה כל מכה חודש ימים, עיין שם בפירושי כתבתי ישוב לשטת המ"ר בס"ד, ולשון המשנה מדוקדק, כמ"ש שם בלחם שמים בעזה"י:

ב] לאחר י"ב כו', עיין פ"ק דראש השנה (י"ז א'):

פרק ד

פסקה א

א] שהוא כו', עיין פ"ק דראש השנה (י"א ב'):

ב] י"א אמה, עיין רש"י על התורה (נח פ"ח פ"ד):

ג] וי"א יום כו', ומה שהיו ימי המבול בימי שנת החמה, ולא י"ב חדשי לבנה כמשפט רשעים בגיהנם, נראה לי ה"ט משום דאיתא במדרש רבא (בראשית פל"ד סי"א) שלא שמשו מזלות בימי המבול, נמצא לא היה רק מהלך השניי, לא היו נכרין חדשי לבנה כל ימי מבול:

ד] שנבראו מלאין חמשה עשר, נ"ל פירושו שביום א' כשנבראו המאורות היתה הלבנה במלואה כאילו היתה בחצי חודש, שיש לה כבר ט"ו יום, כי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, ולא היה עדיין שום חסרון באחד מהם, וזש"ה (ויברא) [ויעש] וגו' המארת הגדלים, פירוש וכבר נבראו שניהם בגדלן, ונתלו בגלגליהם ברביעי שממנו מתחיל חשבון התקופה במהלכן השניי נמצא יצאו ד' ימים מט"ו של לבנה וחסרו י"א יום ממחצית האחרון של חודש, וצ"ל שהם נתמלאו ע"י י"א ימים שיתרים ימי החמה, שהם השלימו החודש ההוא הראשון, הרי שיתרה שנת החמה י"א יום משנה ראשונה של הבריאה:

פרק ה

פסקה א

א] ופרק הפסח היה, עיין מה שכתבתי בס"ד לעיל פרק ג':

ב] בט"ו בניסן, עיין מה שכתבתי לעיל פרק א' (ציון ד) בס"ד:

ג] בי"ד יום בו שחטו ישראל כו', בו ביום מלו כל העם הזכרים גדולים וקטנים בנים ועבדים שיהיו ראוים לעשות הפסח, וכמו שכתב רש"י על התורה (בא פי"ב פ"ו), וגדול היה נס זה שהיו יכולין כולם לילך בדרך מסוכנת כזה ובחפזון ובמנוסה ברגליהם כי

לא יספיקו להם כל הבהמות שבארץ מצרים לשאת אותם אם היו כולם רוכבים או יושבים בעגלות, ויצאו למדבר שממה בורחים יום ולילה זהו ודאי פלא גדול עצום עם של נזכר בפירוש:

ד] ויום חמישי היה כו', עיין גמרא פרק רבי עקיבא (פ"ח א'), ותדע דהך פרקא דלא כרבי יוסי:

ה] שם נתנו לישראל עשר מצות, עיין פרק ארבע מיתות (סנהדרין נ"ו ב'):

ו] באותה שעה (כו') שבת, ל"ט מלאכות צל אתחומין לא אפקוד והוצאה בכלל, כי מפורש בכתוב וילכו שלשת ימים הרי נסעו בשבת, [צ"ע דוילכו שלשת ימים כתיב לפני בואם למרה, עיין שבת פ"ז ב']:

ז] ולמשכים לקטו את המן, עיין מה שכתבתי בס"ד בספר שאילת יעבץ (סימן ל"ג):

ח] נתנה להם השבת כו', צ"ל דס"ל כאן נצטוו על התחומין והוצאה, ואתיא כמ"ד ששי למסען שלא נסעו מרפידים בשבת, (ולרבא דאמר ששי לחנייתן ס"ל דלא אפקוד אתחומין עד סיני, או אחר סיני בכלל שאר מצות כמ"ש שם בס"ד, ופליג אתנא דידן), אבל לא שמרו שבת ראשונה ע"י שיצאו מן העם ללקוט, ובזה נסתלקה תמיהת התוספות פרק ר"ע (פ"ז ב' ד"ה אתחומין) כמ"ש שם בס"ד:

פרק ו

פסקה א

א] אחר עשרת הדברות כו', עיין פ"ק דיומא (ד' ב'):

ב] בענין חשבון הלז מצאתי ראיתי מבוכה בין המדרשים והמפרשים, כי לדס"ע עלה שנית בי"ח וירד בכ"ח אב, ועלה בכ"ט, ולדברי התנחומא שבידינו (תשא סל"א) עלה בעשרים, ועלה שלישית בר"ח אלול, ולרש"י פרשת כי תשא (פל"ג פי"א) עלה שנית בי"ט, ותוספות נסתבכו בענין זה בשלש מקומות, בפרק ר"ע (פ"ט א' ד"ה לסוף) הקשו על רש"י שאינו חושב יום שעלה מן המנין מגמרא פ"ק דיומא דבשתסר מלו להו מ' יום, איברא לק"מ דודאי לא מלו עד שבסר דנית, ואינהו דקטעו דסברי, בשתסר מלו להו, ולפום הכי קחשיב תלמדא שתסר אבל איהו מ' שלמין שהה. ומה שכתבו עוד שם, סותר לדברי תוספות במקום אחר, אך בתוספות דפרק מרובה (בבא קמא פ"ב א' ד"ה כדי), נסתבך מאד בהנחת חשבון מ' אמצעיים ואחרונים, גם כדי שיצא יום עליה אחרונה בחמישי, וירידה בשני. אולם המעיין יראה, איך נכנס בדוחקים עצומים שאין הדעת מקבלם, לא לבד מחמת שהוציא הכתוב כימים הראשונים ארבעים יום וארבעים

לילה ממשמעו לגמרי, ומלבד שרצה להניח אב חסר ואלול מלא, כדי להוציא י"ב בשני, אלא שהוסיף צר להעיד בשם ס"ע, שעלה באחרונה בשלשים לאב, ובספרנו זה לא נמצא אלא בכ"ט, ובן שינה עדותו בשם התנחומא, שביי"ט עלה, ובספרי תנחומא דידן מפורש שבעשרים עלה, גם ריטב"א בפרק י"ג האריך בדוחקים, ומסיק בשם ר"ת דאלול מעובר היה, ואפ"ה לא סלקא ליה חושבנא והניח אחרונים חסרים, ומטעה למ"ש בס"ע, ובפרקי רבי אליעזר נוסף צערנו לכאורה, כי בפירוש נאמר שם פרק מ"ו) שעשה מ' יום אמצעיים במחנה, זה לפום ריהטא סותר דחז"ל בכל מקום כנ"ל, וכמעט מפורש שהיה ג' פעמים מ' יום בהר, כי בפרשת כי תשא (פל"ב) נאמר ויה ממחרת וגו' ועתה אעלה אל ה' וגו', וישב משה אל ה', ובאר במשנה תורה (דברים ט' י"ח) ואתנפל לפני ה' [כראשנה] ארבעים יום וארבעים לילה, אבל באמת מתוך ענין הקושי הלז, יופיע אור בחשכת מבוכת החשבון הזה. וטרם אודיעך מה שהביא כל צעד חשבון זה, לפי שמצינו בתורה ג' פעמים מ' יום ומ' לילות מפורשים, בסוף פרשת משפטים (כ"ד י"ח) ארבעים יום וארבעים לילה ראשונים, ובפרשת עקב ב' פעמים מ' יום ומ' לילה אחר שבירת לוחות, וכשתמנה משבעה בסיון עד יה"כ, לא תמצא כי אם קכ"ב יום עם יום וז' סיון ויו"ד תשרי, והם חסרים עכ"פ לילה אחת בראשיתם ומקצת יום אחרון, הרי אינן אלא ק"כ יום שלמים, וכשנפריד בין כל ירידה ועליה, לתת לכל אחד יומו, נמצא אין כאן אלא אמצעיים שלמים ארבעים יום ולילה, ויחסרו עוד שנים ימים, זה גרם קלקול ובלבול חשבונות הנ"ל, שכל אחד מהמפרשים לדרך הישר בעיניו פנה, ולדברי הכל פעם אחד מ' יום ומ' לילה הוא מתוקן, בשלמות עם לילותיו (חוץ מתוספות דפרק ר"ע), ובשני פעמים אחרים, נחלקו באופן החסרון שמגיע להם. אמנם פשטי המקראות צווחים שכל ג' פעמים שוים היו במ' יום עם לילותיהם בלי חסרון, שבכל אחד מהם נאמר בשוה לשון ברור באר היטב ארבעים יום וארבעים לילה, וכפתרון אחד, פתרון האחרים בהכרח, ואי אפשר לעיולי פילא בקופא דמחטא, או לאפסקיה לקרא בסכינא חריפא, אך זה ודאי צריך נגר להסכימם יחד להשוות התגר. עתה אומר את אשר הראיני מן השמים בזה, כי באמת אין סתירה בין (דפר"ע) [דפר"א] הנ"ל, למ"ש חז"ל שהיה גם מ' יום אמצעיים בהר, אבל הכל אחד, גם הפסוקים מסייעים ומכריחים אמתתו, שהרי בפירוש נאמר באמצעיים ומשה יקח את האהל וגו' והיה כל מבקש ה' (יבא) [יצא] אל אהל מועד וגו', והביטו אחרי משה וגו', ושב אל המחנה (תשא ל"ג), וכל הפרשה מכרזת ואומרת שהיה משה בפרק ההוא במחנה בדרכו, רק שהיה הולך להר אל מקום שכינה כשהוזקק לדבור, ומיד שב ביומו או ביום שלאחריו, וכמנהגו לפני מתן תורה, שנאמר ומשה עלה

אל האלהים, עלה וירד בו ביום, וכענין שכתוב גם בסוף פרשת משפטים, ויעל משה אל ההר, וזה היה קודם מתן תורה ולא שה בשום פעם מ' יום בהר, רק בקבלת לוחות ראשונות ושניות, אבל מ' יום אמצעיים היה נוהג כמו לפני מתן תורה עולה ויורד בכל יום או יומים, והוא שאמר אעלה אל ' וגו' וכוונתו לירד מיד, וכענין שכתוב ושב אל המחנה, וכל ענין הפרשה של אהל מועד נטה לו כתוב על הסדר, (ואם כן אין הכרח לפירש"י שם שזה היה מעשה אחר י"כ דוקא, וצ"ל אין מוקדם ומאוחר אלא ודאי מיד עשה זאת בכל מ' יום שהיה בכעס עמהם כפירוש רש"י עצמו), אכן מ' יום ומ' לילות רצופים היה ההתנפלות כמפורש בכתוב, אבל לא זכר שעמד בהם בהר. כענין שכתוב בראשונים ואשב בהר, ובאחרונים ואנכי עמדתי בהר, שאין ישיבה ועמידה זו אלא לשון עכבה, כלומר ששהה שם בהר מ' יום ומ' לילות בלי ירידה בנתיים, ולא היה לו עסק עם בני אדם למטה כלל, משא"כ באמצעיים שהיה הולך להר וחוזר לישראל לא נתעכב בהר לגמרי בכל אותן מ"י ומ"ל שהתנפל בהן, גם נראה שהתנפלותו לא היה בהר, כי לא נזכר כלל אצל ב' פעמים שכתוב ואתנפל שהיה בהר, גם אין שם מקום השתטחות והתנפלות, ששם היה דומה למלאכים דלית לון קפיצין עומד ומשמש, אלא ממעמקים למטה בארץ, היה מתנפל ומשתטח ומתפלל פעם או פעמים ביום וכן בלילה בכל אותן מ' רצופים לא הפסיק התנפלותו עד שנשמעה תפלתו, אבל לא כל היום וכל הלילה עמד בתפלה, ולא היה בהר בתוך הענן בעת התנפלותו, אלא באהלו היה עושה תפלתו והתנפלותו, ומה שלא אכל ג"כ באותן מ' יום, אע"פ שלא עמד בהם עם ה' תמיד, ולא הוצרך למירוק אכילה ושתיה לשומו במלאכי השרת (מה שהיה צריך אצל קבלת הלוחות, שיוכל לקבל כל מה שלמד עמו אז), אבל מ' יום הללו מיוחדים היו לתפלה, והיה נוהג בהן תענית מ' רצופים, הוא שאמר בהן לחם לא אכלתי וגו' על כל חטאתכם, נעשה כאומר אע"פ שהי"ל בפעם ההוא פת בסלו ומים בכדו, והיה יכול ורשאי לאכול ולשתות כי לא נפרד אז מעסקי הגופניות מכל וכל, כמש"ל, רק מפני חטאתכם עשיתי זאת להתענות כל כך בשבילכם, (והיה התענית ההוא קשה לו, לא כדרך שעמד בהר דומה למלאכי השרת, נהנה מזיו השכינה), ואחר שזכינו לכל זה, א"צ לכל הלבוט הנ"ל, ויצא החשבון מכוון אם תתחיל לחשוב מ' יום ראשונים כלו בי"ז כנ"ל, והתחיל ההתנפלות בליל י"ח, (ואין זה סותר לדס"ע שעלה בי"ח, וכל עליותיו בהשכמה היו, דאיתא להא ואיתא להא, כי בודאי ביום י"ח עלה להר כמ"ש ועתה אעלה וגו' אבל לא שהה שם כנ"ל, וכבר התחיל להתנפל בלילה שלפניו במקומו ובאהלו), והתמיד עד סוף כ"ח אב, נמצא שלמו ימי התנפלות ארבעים עם הלילות, (ומ"ש בו ירד, אינו סותר כנ"ל, שגם בו עלה וירד, אלא

שזו ירידה אחרונה לאמצעיים, ועלה בכ"ט לקבל לוחות שניות, נמצא שהה בהר שנית ארבעים יום שלמים ולילות שלמים, ובינו שדס"ע הם החוורים אין בהם נפתל ועקש כולם נכוחים למבין, והיו לאחדים בידינו עם דפר"א הנ"ל, (אע"פ שאינן שוים בענין עליה אחרונה), כולם עולים בקנה אחד מלאים וטובים, וחדשים כסדרן אחד מלא ואחד חסר, (ואותו מדרש דעלייתו לשניות היה בחמישי וירידה בשני, כרבי יוסי דנימוקו עמו), וזוהי דרך ישרה שתפס לו גם רש"י על התורה בפרשת יתרו (פי"ח פי"ג) ופרשת עקב (פ"ט פי"ח), ברוך שהעיר עיני, והוא מסור ה' ליראיו:

פרק ז

פסקה א

א] כל ז' ימי המלואים היה משה מעמיד את המשכן, עיין בית ישראל דמוסף השבת:
ב] ראשון כו', עיין גיטין (דף ע') [כפי הנראה צ"ל דף ס' א']:
ג] ואימורי, מפרש חלבי על חלבי האימורים:

פרק ח

פסקה א

א] מבן עשרים, ונתקנו הדגלים:
ב] נסעו ממדבר סיני, לפי סוגית הגמרא שילהי תענית (כ"ט א'), שהו בדרך שלשה ימים, ולפי אותה סוגיא כלה הסגר מרים בכ"ט וע"ש, ובאמת שטת התלמוד הוכרחת, מחמת הכתוב ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים, שלפי דברי בס"ע הללו צ"ל שהשלשה ימים מובלעים בתוך החמש ימים שאכלו בשר, וצריך לדחוק מאד בפירוש הכתוב הנ"ל, מה שאין במשמע פשוטו, אמנם בספרי (בהעלתך פפ"ב), איתא שמהלך שלשת ימים הללו הלכו ביום אחד, וכפרש"י ס"פ דברים [כפי הנראה צ"ל בהעלתך פ"י פל"ג], ואתיא אליבא דס"ע:
ג] ותשעה באב היה, עיין שלהי תענית (כ"ט א') ומ"ש שם בס"ד:
ד] שלשים ושמנה שנה, חסרים ארבעה חדשים ויותר כמ"ש בס"ד בספר אם למקרא ולמסורת בש"י:

פרק ט

פסקה א

א] וראש חדש ניסן היה, כי לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ונראה דלא קאי אלא אויבאו, אבל מיתת מרים בעשרה בו היתה, כמש"ל בפרק י', ולפ"ז לא נסתלקה הבאר עד עשרה בניסן:

ב] ג' חדשים, צ"ל ד' חדשים:

ג] ז' מסעות, ורש"י גרס ח' מסעות, קחשיב מקום המסעות:

ד] החזירו, עיין פרק יש נוחלין (בבא בתרא קי"ז א'):

ה] ומתו כו', למ"ש בגמרא נכנסו לארץ, ומשמע דלא ס"ל שלא נגזרה גזרה על יתר מבן ששים:

פרק י

פסקה א

א] ובשבעה באדר מת, עיין שאילת יעבץ (סל"ג) תשובה טובה ורחבה על ענין זה, ואיזה יום בשבוע:

ב] ומשה בן מאה ועשרים, אם יקשה לך למה חסר הכתוב שנה משנותיו של צדיק עיין מ"ש בס"ד סוף פרק זה:

ג] מ"ש בראש פרק הקודם, צ"ל כמ"ש שם:

ד] הרי ארבעים שנה, לישנא דקרא נקיט ואתא, ובדיוק אינן אלא ל"ט שנה שישבו במדבר ואף הן אינן שלמות, אמנם הכתוב חושב שנה שבטלה עבודה מאבותינו במצרים אל הארבעים שבמדבר, או הוא עד"ש ארבעים יכנו, מנין שסוכם את הארבעים, כמ"ש בס"ד בהגהות גמרא פרק פרת חטאת (זבחים קי"ח ב'), ובספר אם למקרא ולמסורת, ובהגהות הצמח דוד:

פרק יא

פסקה א

א] כיון, עיין פרק אלו נאמרין (סוטה ל"ב א'):

ב] שבשמרון, פירוש שבמדינת שמרון רחוק מעיר שמרון ב' שעות למזרח:

ג] בחלה כו', עיין סוף פ"ק דקדושין:

ד] עיין שאילת יעבץ (סל"ג) ופליג אפרקי רבי אליעזר (פנ"ב) דעמידת חמה היה בערב שבת, א"כ אי אפשר שהיה בג' בתמוז:
ה] למדנו שר"ח ניסן של אותה שנה הוא היה יום התקופה, זה דבר תימה לפמש"ל שבג' תמוז היה יום תקופה, והרי אין בין תקופה לחברתה אלא ז' שעות ומחצה, כמ"ש פרק כיצד מעברין (עירובין נ"ו א'), ונ"ל דאתי כרבי שמואל בר נחמני דפרק אין מעמידין (עבודה זרה כ"ח א') ללישנא בתרא, שעמד השמש מ"ח שעות, נמצא החשבון מכוון:
ו] כלב אמר כו', עיין מ"ש בס"ד בספר אם למקרא ולמסורת:
ז] אמור כו', עיין שילהי זבחים (קי"ח ב'), ומ"ש בס"ד בהגהות צמח דוד:

פרק יב

פסקה א

א] עיין גמרא ריש פרק האורג (שבת ק"ה ב'):
ב] ושבע כו', עיין מ"ש בס"ד באם למקרא ולמסורת, שופטים (י"א וי"ז) ותמצא תשובות לדברי החכמים בעיניהם, אשר בקשו חשבונות רבים מעורבבים, וקיימתי דס"ע אשר עשהו האלהים אדם ישר, כל חשבונותיו ביחוד בפרק זה מכוונים מאד בהחכם יודע פשר:
ג] עיין בספרי הנ"ל:
ד] עשרים שנה בימי יפתח, לא ידעתי ענינו כאן, ונראה שט"ס הוא, וצ"ל בימי השופטים, והם עבדון ואילון, ואבצן אחר ששפט שבע שנים, עשה עוד שתי שנים, או היו שתי שנים פנויות בינו ובין אילון, ואז התחילו ימי שעבוד:

פרק יג

פסקה א

א] אחד עשר לשמואל בעצמו, פירוש עשר שנים לשמואל לבדו ושנת י"א מקצתה לשמואל:
ב] בנב היו מקריבין כו', צ"ל שהיה שם ארון עם שברי לוחות, שאל"כ איך עשו עבודת י"כ, כמ"ש בס"ד בלחם שמים שילהי שבחים:
ג] נ"ב, עיין פ"ק דתענית (ה' ב'):
ד] נשתיירו י"ג שנה, לשמואל ושאול ביחד:
ה] ושנה אחת לשאול, ולעיל קחשיב שתים לשמואל ושאול, היינו משום דשניה של שאול, לא עלתה לשמואל כולה אלא מקצתה לא מנה לו אלא נ"ב שלמות:

ו] כארבעה חדשים, לכאורה היה נ"ל שצ"ל כשבעה חדשים, כעדותו של רד"ק בשם חז"ל בשני מקומות, (גם הוצרך איזה זמן למעשה דנבל ואביגיל ולהסתר דוד בגבעת החכילה, כי יראה שלא יספיקו לכך איזה ימים בלבד), שמא היה כתוב כז' וטעה מעתיק חשב שהוא כד' ועשה ממנו כארבעה, אמנם בפירש"י בגמרא ובנביאים, נמצא ג"כ כגרסתנו שהיא נראית אמתית, מדסתים לה סתומי. ואיידי דלא נפישי, הנהו יומי דעמד בא"י אחרי מות שמואל קודם שירד לשדה פלשתים, נכללו באיזה ימים, שעולים לכאן ולכאן, ועיין מ"ש בס"ד בשאילת יעבץ ובהגהות צמח דוד:

ז] ושתים שנים מלך, כצ"ל, ותיבת בירושלם נמחק:

ח] חמש שנים, צ"ל חמש שנים ומחצה, שכן מלך דוד בחברון, וכנגדן צריך לנכות שבעה חדשים שישב ארון ה' בשדה פלשתים נמצא עשרים שנה שבתו בקרית יערים מכוונות:

פרק יד

פסקה א

א] וכך היו אומרים כו', אבל חובות צבור שקבוע להם זמן, קרבו בבמה הגדולה בגבעון כל אלו השנים, וצ"ל שהיה שם ג"כ ארון, כמש"ל פרק הקודם אצל נב:

ב] ואת צדוק וגו', דברי הימים (א' י"ז) [צ"ל ט"ז]:

ג] היא שנת שלשים ושבע, עיין תמורה (ט"ו א'):

ד] באותו הפרק, שנולד שלמה:

פרק טו

פסקה א

א] מאה וארבעים שנה, יש להקשות איך הוא זה, והלא בפרטן אתה מוצא שבע שנים יתרות, ורד"ק נפל במבוכה חשוכה מחמת זה, אבל באמת תנא דידן רבי יוסי נמוקו עמו, וס"ל דשנות השופטים אחר יפתח מובלעות של זה בזה, כי מנה להם הכתוב שנים קטועות, לשלמות, כמנהג הכתובים בצדיקים (וכמ"ש באם למקרא ולמסורת מלכים ב' י"ז) עפ"ז החשבון מכוון מאד, הא כיצד ל"ח דמדבר, ותנא לישנא דקרא נקיט סכום שלם כמ"ש סוף פרק י' ועיין מ"ש שם בבאורי הנ"ל, ושל יפתח חמש שנים, אבצן ב' שנים [אולי צ"ל ו' שנים] מבואר לעיל פרק י"ב, אילון ועבדון י"ז, שמשון ועלי נ"ט, שמואל ושאול י"ב, כי שנה אחרונה של עלי עלתה גם לשמואל, דוד ושלמה מ"ג שנים,

בתחלת שנה הרביעית לשלמה נבנה הבית, ואינה בכלל הת"פ שנה, הרי אלו ת"פ שנה מצומצמים, בלי שום דוחק בעולם:

ב] באותו הפרק, אע"פ שכתוב וישב [יהודה] וישראל לבטח וגו' כל ימי שלמה, כי בודאי לא השביתו אלה השטנים מנוחת ישראל בימי שלמה אלא שמאז קמו, לא נשתעבדו לשלמה כשאר הממלכות, ובזה א"צ לדחקו של רד"ק, שנטה מדס"ע הללו, לא לעזר ולא להועיל בישוב לשון הכתוב וק"ל:

ג] ולבנו ג', בלי שטן, ומש"ל ד' שנים מקוטעות, ומש"ל ל"ו שנה י"ל שמתה בת פרעה שנה אחת לפני מות שלמה, וכן כבר מתו פלגשיו הנכריות, ולכן באותה שנה מסוך למיתתו שרתה עליו רה"ק כבסמוך, וזה ישר, ועיין מ"ש עוד בפרק הסמוך:

ד] אך לא כל הימים, משמע שאין זמן קצוב לדבר, ויהי כמשיב כבר גלוי גו', כלומר שבודאי היה קצבה לדבר שלסוף ל"ו שנה תחזור מלכות ישראל לבית דוד, אם לא קלקולו של אסא שגרם להאריך הגזרה כמ"ש בפרק ט"ז הסמוך, לפיכך הוצרך הכתוב להבטיח שעכ"ז לא תמשך גזרת עינוי בית דוד כל הימים, כי באחרית הימים עוד תהיינה שתי ממלכות ישראל ויהודה לאחדים ביד מלך המשיח מזרע בית דוד שיגלה במהרה בימינו:

פרק טז

פסקה א

א] לא נגפו, בצ"ל ומפני מה נגפו שהיה כו', ושתי תיבות (לא המלך) נמחקים:

ב] והניחו, שהרי הושע נבא עליו גם אותו לאשור יובל, ע"ל פרק כ"ב:

ג] בשנת חמש עשרה, שכן כתיב בדברי הימים (ב' ט"ו י') ויקבצו וגו', בשנת ט"ו סמוך אחר זרח:

ד] ל"ה לשלמה משמת, זה מכוון עם מש"ל בס"ד בפרק הקודם, כי אז שלמו ל"ו משמתה בת פרעה שכנגדן נגזרה גזרה, לכן עתה הסף שנלקח מבית דוד למצרים חזר לבית דוד אבל עדיין לא שלמו ל"ו להחלק מלכות ישראל עד י"ז לאסא:

ה] ויקם כו', כל זה נמחק גם אין לשון הכתוב כן:

ו] בשנת, דברי הימים (ב' ט"ז):

ז] כרתו כו', מאת ה' היתה לחזק לבם לקראת המלחמה, לפי שבאותה שנה כלתה גזרה של חלוק מלכות ב"ד והיה ראוי אסא שיפלו מלכי ישראל ואדם בידו, ותחזור מלכות

ישראל אליו, לולי שקלקל כי לא בטח בה', כדמסיק, ולרד"ק דברים מרבים הבל של חטא בפסוקים הללו, עיין מ"ש בס"ד באם לבינה הנ"ל מלכים (א' ט"ז):

פרק יז

פסקה א

א] ארבעים, צ"ל חמש, ומ"ש רד"ק בשם ס"ע ד' חדשים, ג"כ שבוש המעתיקים הוא:
ב] ולא נראה, לכל אדם כי אם ליחידי סגולה וכי הראות אשרי הזוכים, וכשיבוא מלך המשיח אליהו בא לפניו לבשר ביאתו, גלוי לכל אדם:
ג] והלא הוא, ר"ל יהורם בן אחאב:
ד] בחזרתן, דע שבפרש"י מלכים, כתוב בשם ס"ע שיהושפט המליך בנו בחייו שתי שנים, לפני מותו, ואנכי לא מצאתי זה בס"ע שבידינו כאשר אתה רואה כאן, שאין מזה שום זכר ורמז, ונראה שהיא כשגגה שיוצא מלפני השליט, כי היה סבור, שבס"ע כשאמר כאן בחזרתן המליכו את יהורם, שהוצרך לכך כדי ליישב הכתוב ובשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה מלך יהורם בן יהושפט, ויושפט לא מת עד שנת ז' או ח' ליהורם, שמלך בשנת י"ח או י"ט ליהושפט, ויהושפט מלך כ"ה שנים, אבל לענ"ד לא זו הדרך שהלך בה ב"ע, וטרם אודיעך שגם הרד"ק העיד כזאת בשם ס"ע (ונראה שנמשך אחר פירש"י בזה), והשיג עליו מחמת שתי קושיות, אחת מדס"ע עצמו שאמר שנגזרה גזרה על יהושפט שיהרג ברמות גלעד, ומפני שזעק תלה לו ז' שנים, וז' שנים שלמו בשנת חמש ליורם בן אחאב, לפי שאחזיהו מלך ב' שנים, א"כ עם שתי שנים שחי אחר שהמליך את בנו, הרי הן תשע שנים, וזו הקושיא בטלתי בשתי דרכים, א' לפרד"ק עצמו בשנת י"ז ליהושפט, שנמנית לאחאב ולאחזיה ויורם בניו (אע"פ שדבריו שם קשי הבנה, עיין מ"ש שם עליו), עכ"פ ודאי לא מלך אחזיהו רק שנה שלמה אחת, וחמש דיהורם ג"כ מקוטעות קחשיב קרא, וזה מספיק להסיר תלונת קושיתו הראשונה לד"ע, אך לדס"ע אין אנו צריכין לכך, לפי שלא אמר מעלם שמלך יורם בן יהושפט שתי שנים בחיי אביו, גם הקושיא האחרונה שהקשה רד"ק על הס"ע שאמר בכאן בחזרתן כו', קסבר דאמלחמה דדברי הימים קאי בס"ע, ואי הכי ודאי קשיא טובא, דהא ההיא בימי אחזיהו הוה מעשה, והיה יותר משש שנים לפני מות יהושפט, איבכא מתריצנא לה נמי שפיר, דהרי מלחמות הוו בחדא גוונא, אחת נזכרה בספר מלכים בימי יורם ואחת בימי אחזיה שנזכרה בדברי הימים, ושתיהן שוות באותן אומות שהיתה באחת, היתה השנית, וספרי הקודש פעם יקצרו ופעם יאריכו, מה שסתם האחד, מפרש השני,

עיין בספר אם למקרא ולמסורת, כי לא אוכל להאריך בכאן, א"כ נסתלקה גם קושיא זאת השנית, והשיבותי כל תלונות רד"ק מעל ס"ע לגמרי, אמנם אין דעת בס"ע שהמליך יהושפט את בנו בחייו שתי שנים, אלא בשנת מותו ממש, וקרא קדייק, דכתיב ויתן להם אביהם מתנות וגו' ואת הממלכה נתן ליהורם, משמע בעודנו חי, ועפ"ז כל החשבונות מכוונים ועולים יפה, ויובנו היטב שני כתובים חמורים סותרים זה את זה, כתוב אחד אומר ובשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה מלך יהורם בן יהושפט, הם שבע משנגזרה גזרה שכן אחזיהו מלך שנתים, נמצאת חמש של יהורם בן אחאב היא שנת מות יהושפט ודאי, וכתוב אחר אומר וימלך יהורם תחתיו בשנת שתים ליהורם בן יהושפט, לפי שמנה הכתוב הזה ליהורם בן יהושפט משמת אחאב ונגזר על יהושפט שימות מיד, לולי זעקת תפלתו שנתנה לו ארכא בחיין ז' שנים, מ"מ רמזה הכתוב שאבד מלכותו בעת ההיא ועלתה לבנו, וכשאתה מונה שתים של אחזיהו, נמצא מלך יורם בן אחאב בשנת שתים ליורם בן יהושפט, ומה שחושב הכתוב דלעיל חמש ליהורם ויהושפט, כתבתי בספר הנ"ל שיראה לי שיהושפט נתמנה אפוטרופוס על יהורם בן אחאב שהיה אז קטן, והיתה לו עמו ממשלה על מלכות ישראל, לפיכך מנה לו עם יורם בן אחאב בשוה, ונתבאר הכל על נכון ע"פ דס"ע הברורה ומקובלת ומפשטת כל הקמטים:

ה] ובמקום אחר, רד"ק הקשה עצמו לדעת אחרת בענין זה ודבריו בטלים וכלים מאליהם, כמ"ש בס"ד בספר אם לבינה הנ"ל:

פרק יח

פסקה א

א] משנולדה, לא אבין זה לפמ"ש בסמוך שעשה יואש עצמו ע"ז שנה אחרי מות יהוידע, וכן משמעות הכתובים שיהוידע מת בשנת ל"ט ליואש, צא וחשוב שנותיו של יהוידע ק"ל מתחילין בששית לרחבעם, וצ"ל שסובר שמיתתו של יהוידע קדמה איזה שנים ולא החמיץ יואש מיד אע"פ שכתוב ואחרי מות, יש אחרי מופלג:

פרק יט

פסקה א

א] שמלך בימי אבותיו, סתו כפירושו, שר"ל מעת שנס אמציה לכישה מפני הקשר כדלעיל, וישב שם במשמר ט"ו שנה, ועזיהו בנו מלך אז עם ירבעם בשוה, כי בו בפרק

מת יואש כדלעיל, וכן אמר עוד להלן והלא שניהם מלכו כאחת, ומקרא דדברי הימים מסייעו ודאי גם רש"י ז"ל אחז דרך בס"ע, וחזקה במסמרות בל תמוט, אך רד"ק נדה מני דרך כבושה, וברר לו דרך עקלתון עקומה ועקושה וכל טענותיו ישא רוח, ובאורו בענין זה אין לו טעם וריח, כמ"ש בספרי אם הנ"ל, וכל הפורש מדס"ע כפורש מן החיים:

ב] שנה אחת, עיין רש"י מלכים (ב' ט"ו), שכתב שצ"ל ג' שנים, ואינו מוכרח כי י"ל זכריהו מלך בחיי אביו אפי' אינו אלא שנה כמו אביו, מספיק, כי בשנת, פירושו אחר שנת, כמ"ש כן כמה פעמים בספר מלכים א"כ החשבון מכוון:

ג] מלכות מנוגעת, זו קשה מאד וכי זו הדרך להתחיל למנות למלכות מנוגעת הלא מאז סרה המלכות ממנו שהיה חשוב כמת, ויותם בנו שופט, ואיך יעזוב הכתוב כ"ז שנה שמלך מלכות טובה מעולה וחשובה, ויתחיל לחשוב לו תחלת מלכות שאינה אמתית, זה דבר שאי אפשר להשמע, אבל בספרי אם הנ"ל (מלכים ב' ט"ו) בארתי הענין על נכון, והוא כי כ"ז שנים מלכו ירבעם ועזיהו בשותפות, אך ירבעם היתה ידו על העליונה וממשלה לו ביהודה, עכ"פ היה עזיה נכנע אליו, לפי שהוא שלח את אביו אמציה חפשי, במות יואש אבי ירבעם, והניח את עזיהו שימלוך, וגם אחרי שכב המלך אמציה עם אבותיו, השיב עזריה אילת ליהודה בעזרת ירבעם, כדמוכחי קראי, כמ"ש שם בס"ד מחמת כל זה היה ירבעם ודאי מושל על עזריה כ"ז שנה, ונקראת גם מלכות יהודה על שמו של ירבעם שידו תקיפה על יהודה, לכן נמנית לו לבדו המלוכה עד שנת עשרים ושבע, אע"פ שהיו מולכים כאחת מתחלת מלכות עזיהו, מ"מ העיקר היה ירבעם, ועזריהו היה עומד תחת שבטו, עד שנת שבע ועשרים, מן אז והלאה סר סובלו מעליו, אם שכשל כח ירבעם אז, או שברצונו הניח לעזיה בשנה ההיא בן חורין במלכותו בלי שום השתעבדות, פטיר ועטיר מכל נתינת מס לירבעם דבר שנה בשנה, לכן מאז סרח ממשלת ירבעם מיהודה לגמרי ונתקיימה מלכות יהודה ביד עזיה לבדו. לכן תחשב לו ראשית ממלכתו המוחלטת מעת ההיא, כאילו עכשיו עמד, ובסבה זו עצמה נתנגע גם באותה שנה, לפי שע"י כך גבה לבו שראה עצמו מוצלח ומלך אדיר, בלי עול אחרים עליו עוד, הוא שכתוב בדברי הימים וכחזקתו גבה לבו, זו היתה חזקתו, שלא עצר כח עוד ירבעם בימיו, הרי אלו דברים ברורים בשטת ס"ע, ודברי רד"ק בפסוק הלז קשים כתורמוס, ונדחקתי מאד בספרי הנ"ל לבאר לשונו לעשות לו כנימוס, ועפ"ד הלכתי ג"כ בדרך זה, שאם נניח שעזיה, קבל מלכותו במות אביו, מ"מ כ"ז שנים מלך תחת יד ירבעם מלכותא בלא תנא, ובשנת כ"ז מת ירבעם והיתה תחלת מלכות עזיה הגמורה והשלמה, בלי שתוף ושעבוד, אלא שצ"ל י"ש פנויות:

ד] דברי הימים (א' ה'), מייתי ליה לראיה שמלכו בשוה, וכן מלך עם יותם:

פרק כ

פסקה א

א] אדומיים, צ"ל ארמים, ובימי יהואש מלך ישראל היה זה, אך פעם אחת קורא הכתוב לארמים אדומים, ואדומים באו אילת, אמנם אילת מאדום היא, וע"ש שמלך ארם השיבם לאדומים במקומן, על כן כתוב ברי"ש, ועיין ברד"ק במלכים (ב' ט"ז), והיה מקום לקיים הגירסא שלפנינו כי באמת האדומים הם שנתעוררו בימי אחז, וכן כתוב בדברי הימים (ב' כ"ח) ועוד אדומים באו ויכו ביהודה, אבל לא ידעתי אימתי נפלו בדבר אלישע, ונ"ל שהאדומים דדברי הימים, הם של מלכים הנ"ל, רק קשה קצת שלא מצינו שנפלו בימי אחז כדברי הספר. וי"ל שכשהגלה מלך אשור דמשק והמית את רצון, שטף גם האדומים מאילת וכשל עזור ונפל עזור, עכ"ז דוחק הוא ליישב לשון ס"ע בכך, וישר בעיני להגיהו כנ"ל:

ב] דברי הימים (א' ב'):

ג] ובני קרח, פרשת וירא [צ"ל וארא]:

ד] צמח דוד שנתנבא צ"ב שנים, שבוש:

ה] ודניאל, אע"ג דאמרינן ריש פ"ק דמגלה (ג' א') איהו לא נביא, כבר נשמר רש"י שם, לפרש שלא בא בשליחות לישראל, וגבי מ"ח נביאים שעמדו לישראל מפיק ליה מחושבנא דמ"ח, ועיין מ"ש שם בס"ד:

פרק כא

פסקה א

א] יסכה, זו שרה שסוכה ברה"ק:

ב] עלץ וגו', אסיפא קאי רמה קרני, כדאיתא בגמרא:

ג] נתנבאה לדוד, מסקנא דב"ש:

ד] ותכתב, משמע ליה מדהוסיפה מקרא מגלה, ושמא חנה נמי ממה שנכתבה פרשה שלמה מתפלתה, קא יליף א"ג אסתר (מסיפא) [מרישא] דענינא נפקא וימי הפורים האלה לא יעברו, כדנ"ל לתלמודא מהכא דאסתר ברה"ק נאמרה, מיהא דנביאה היתה, מותלבש אסתר מלכות אתיא ליה:

ה] (סיפיה) [רישיה] ויקרא האדם שמות:

ו] עיין לעיל ריש פרק א':
ז] לאומות, סוף פ"ק דב"ב (ט"ו ב') מפרשינן דעיקר נביאותייהו לאומות העולם הוו, ואינהו מישראל הוו, ובסמוך לא משמע הכי, דדאמר אבל משנתנה תורה פסקה רה"ק מן האומות, ואי מלהתנבא לאומות קאמר. הא לא פסקה, שהרי כל הנביאים נתנבאו גם לאומות. ובדוחק י"ל שפסקה רה"ק מישראל להתנבא עיקר נבואה לאומות, ואף זה אינו, שהרי יונה ונחום איברא פ"ק דע"ז (ג' א') מוכח בהדיא דמיחת רעי איוב מאומות העולם היו:
ח] פסקה, ובלעם בשביל שיברך את ישראל חזרה עליו רה"ק, (לפי שעה בלבד, אח"כ נעשה קוסם), אע"ג דנעתרות נשיקות שונא, מ"מ לשעתן ברכות היו גם לעתיד לבא:

פרק כב

פסקה א

א] עשרים שנה, שלמין:
ב] ושש עשרה (כצ"ל) שנה, מקוטעין, עיין ספר אם:
ג] בחורים, נמחק:
ד] עשרים, עיין ספר אם הנ"ל:
ה] אחד משמנה, כמה כרעים למטה, ד', ופאת הוא חלק מחצה:
ו] שתים עשרה עיין ספר הנ"ל:
ז] בשנת, נמחק:
ח] שש, עיין ספר הנ"ל:
ט] דיניא, עזרא (ד'):

פרק כג

פסקה א

א] שבנא, ס"ל דשבנא הסוכן אינו שבנא הסופר, דהוה בתר הכי כששלח רבשקה ויצא אליו [אליקים בן] חלקיהו אשר על הבית ושבנא, ובאו אל חזקיהו קרועי בגדים, וכ"ד ר"י בתוספות [שבת י"ב ב' ד"ה שבנא, עיין תוספות יומא ל"ח ב' ד"ה דלא], ואין בו ספק, ועיין מ"ש שם בס"ד על רד"ק בספר אם במלכים (ב' י"ח):
ב] בבירת, נ"ל שהיא בירית ששנינו [שבת ס"ג א', והיא שלשלת], ומנקיא ג"כ מין כבלים ושלשלאות:
ג] עיין בדרוש מכתב ליחזקיה ובחידושי חלק:

פרק כד

פסקה א

א] בער, שרף, כן ארז"ל בפרק חלק (סנהדרין ק"ג ב)', ולכן הטמינו מפניו ס"ת אחת תחת הנדבך שנמצא בימי בנו יאשיהו, ורד"ק שגה בזה כמ"ש בס"ד בספרי:

ב] תחלה של יובל, עיין לעיל פרק י"א דוק ותשכח ה' מאות שנה:

ג] גנז, ולהלן פרק כ"ה איתא שהובא הארון לבבל, כמ"ש בגמרא מ"ד שגלה לבבל, אולי י"ל פשר דבר ב' הדעות אמת, ואותו שהיו בו שברי לוחות, גלה, והשני נגנז במקומו, וכמש"ל פרק י"ג בס"ד דתרי ארונות הוו, ועיין תוספות פרק הדר (עירובין ס"ג ב' ד"ה כל), עכ"פ אליבא תנא דידן שפרת מילתא כי היכי דלא תקשי ליה תרי סתמי אהדדי:

ד] הרג, עיין ספר הנ"ל:

ה] שניה עלה וכבש כו', נ"ל שמפני כך בשנה ההיא קראו צום ככתוב בשנה החמשית ליהויקים:

פרק כה

פסקה א

א] ארבע, שכך כתוב בירמיה (כ"ה), ועיין מ"ש שם בס"ד ליישב דברי רד"ק:

ב] בשנת, סוף ספר ירמיה:

ג] בן שמונה כו', ט"ס יש כאן, ונ"ל שצ"ל כך, בן שמונה עשרה כשמלך, ומשמלך נבוכדנצר שמנה, שנחתם גזר דינו לגלות, שכ"ה בסוף כ"ד דלעיל, בשנת ארבע ליהויקים נחתם גזר דין לגלות והיא הראשונית לנבוכדנצר, נמצא שנת מלוך יכניה, והיא שנת גלותו, שנת ח' לנבוכדנצר כדלעיל, וזה מוכרח, גם ברד"ק לשון ס"ע מוטעה באופן אחר:

ד] בחצי היובל, זה מכוון עמ"ש לעיל פרק כ "ד שבתחלת היובל נמצא ס"ת בבית ה', צא וחשוב י"ד של יאשיהו י"א יהויקים, אלא שיהויקים לא השלים שנת י"א, ועמד בנו והשלימה, היינו דמסיק בשנה הרביעית בשבוע, בידוע שהיא בחצי יובל, אלא לומר שבסוף חציו של יובל עמד, בעוד השנה הרביעית, אבל לא נמנית לו לפי שכבר מנאה לאביו, ומה הזקיקו לכך, משום הכי מייתי ראיה וכן הוא אומר ולתשובת השנה, כלומר וכי לאיזה חשבון היא שנה זו, אם לא משהגלה את יהויקים:

ה] בשנה הרביעית, מפורש בסוף ספר ירמיה (נ"א נ"ט), ורד"ק כתב בשם ס"ע שהיא ג"כ השנה הרביעית שבה בא חנניה בן עזור הנביא שקר, ולא מצאתי זה בס"ע שבידי, אדרבה ניכר שאין דעתו כך, כנראה מסדור לשונו וסתימתו, שמא מ"ש בפירש"י חשב

שהם דברי ס"ע, ולא היא, רש"י טעמא דנפשיה קאמר, ברם נראין דרד"ק בפירוש הכתוב בראשית ממלכות צדקיה מלך יהודה בשנה הרבעית, שהם אמת:

פרק כו

פסקה א

א] שלשים שנה משנמצא, והיא גם שנת שלשים ליובל, כמ"ש לעיל פרק כ"ה:
ב] ארבעים שנה, עיין ספר אם, מבואר טעותו של רד"ק:
ג] מעוברת, ע"כ לומר כן, לפי חשבון הת"ל ימים שנצטוה לשכב על צדיו, והתחילו לאחר ז' ימים הנ"ל, בתמוז של חמשית, ואם אין אתה אומר כן, עדיין לא כלו ימי השכיבה, והיאך יאמר אני יושב בביתי, ולדס"ע הענין מיושב מאד שכלו ימי שכיבתו בד' באלול, נמצא בחמשה יושב בביתו, כמ"ש בס"ד בספרי הנ"ל דבר ברור, ורד"ק הפליג לדעת אחרת כדרכו לחלוק על משמעות הכתוב והמסורת מרעיון רוח, יע"ש:
ד] באותה שעה כרת, ונראה טעמו משום שע"י שהפרו ברית זה, נחתם גז"ד, לפי שמרדו אז במקום גם בנבוכדנצר כדמסיק, וזה היה בסוף ז' ועברה שנה בטרם נודע המרד לנבוכדנצר, בתחילת תשיעית בא נבוכדנצר כמ"ש לקמן ג' שנים במצורה:
ה] למרוד, עיין ספר אם:

פרק כז

פסקה א

א] ויהי, זה הנוסח עפ"ה סוף ספר ירמיה כי כן מורה הלשון רובו ככולו, אלא שנשתבש קצת בהעתקה, לכן תקנתיו כפי שהוא כתוב שם, רק למלך צדקיהו בעשירי הנחתי כמ"ש פה, אע"פ שאין כך לשון הכתוב, נראה שבכונה נעשה מן המחבר:
ב] כל עשרים ושמונה יום, משהבקעה העיר עד שנכנסו גוים להיכל היה הקב"ה מקרקר כו':
ג] וישרף, זה הפסוק הוא מסוף ספר מלכים וסוף ספר ירמיה, והבליעו בין הפסוקים הללו של ספר דברי הימים, משום דמפרש ביה בית המלך, דמגיה סליק:
ד] עיין פרק ה' דיומא (נ"ד א'):

פרק כח

פסקה א

א] אפשר לומר כן, שהרי מלך ברביעית ליהויקים, וכבר עברו לו יותר מעשרים שנה:

ב] לחרבן, ונקראת שנת מלכותו הכללית, כי מאז מלך בכפה, ועדיין צריך ליישב שהרי נאמר ולגדלם שנים שלוש. וי"ל כי על כן מתחלה לא עלה ע"ד נבוכדנצר לשאול פתרון חלומו מדניאל וחבריו, כי לא נשלמו להם עדיין שני גדולם ולמודם, עד שהמציא דניאל עצמו לפתור החלום, או שמא ולמקצת הימים אשר אמר המלך להביאם, היה בתוך ג' שנים, בקש לעמוד על חכמתם והצלתה למודם (ולא כדברי המפרשים), וכיון שמצאם שלמים בחכמה, לפיכך נגזר גם עליהם הריגה, אם לא היה דניאל מגלה סודו:

ג] בו בפרק כו', זה מוכרח מן הכתוב בשלום תמות, כדמסיק, מה גם בנבוכדנצר נאמר אסיריו לא יפתח ביתה וכ"כ ויתנחו בית הפקדת, כ"ש שלא יה מניח להספירו אם מת בחייו, אלא ע"כ מת נבוכדנצר לפניו, ואם היה חי בימי אויל מרדך, אז ודאי היה עושה גם לצדקיהו כמו שעשה ליהויכין, והיה נזכר ג"כ בכתוב:

ד] כ"ג, זה מחויב משנים פנויות שבין נבוכדנצר לבלשאצר, והוא המשלים שבעים לבבל:

ה] נולד שטנו, כי דריוש קבל מלכותא כבר שנין שתין ותרתין, צא וחשוב למפרע, תמצא שנולד בשנת י"א ליהויקים:

ו] הרי שבעים, אם לא נחשוב מקוטעים, וכפי שטעו בלשאצר ואחשורוש, ואף דניאל כדאיתא בגמרא, דמעיקרא לא אסיקו אדעתייהו דהוו מקוטעות, וחשבום שלמות, וכן תפס לו בס"ע בכאן, איברא לפום מסקנא דשמעתא ודאי מקוטעות הוו, וכן תפס לו גם בס"ע בפרק הסמוך אליבא דאמת, ששם באר החשבון האמיתי בדיוק, וכריהטא דסוגיא דתלמודין פ"ק דמגלה (י"א ב', י"ב א'), נמצא דס"ע ודברי תלמודנו אחת הם בזה, ובכדי טרחו בעלי ההגהות המובאים בכאן בפנים, [אנכי הצגתי הגהה זו במאיר עין הערה י"א], כי הדברים פשוטים ומבוארים היטב שם בגמרא, וכשטת הסדר עולם בשני פרקים הללו ממש:

ז] ירושלם, נמחק, וצ"ל כשדים:

ח] רביעי, צ"ל והרביעי, ועיין מ"ש בס"ד בהגהות דורות עולם:

ט] ויהי כו', בספר דניאל (סוף פרשה א'):

י] בו בפרק, לפי שמאז מנע עצמו מעבודת המלכים, כמש"ל, ונתן לבו להתענות ולהתפלל על חרבות ירושלם, על כי ראה שעדיין לא נבנה הבית, וכבר שלמו שבעים לבבל:

יא] וארבע מאות ועשרים, כצ"ל, והם ששים שבועים לבית, וששים ושנים נמנים לפקידת כורש, מאז נתיישבה הארץ, אע"פ שהם שלש ששבועים שקדם ישוב הארץ לבנין הבית, לפי ששבוע אחרון לא השלימו אלא חציו בארץ, וכמש"ה והגביר ברית וגו' וחצי השבוע ישבית וגו', לסוף ס"ב שבועים נתבטלה המלכות מישראל, זהו יכרת משיח ואין לו:

יב] גזורה קודם לשבעים שנה, של גלות בבל, כבר נגזר גלות האחרון, שהרי משם מתחיל מנין שבעים שבעים נחתך וגו':

יג] ד' לאחז, כ"כ לעיל פרק כ"ב שבשנת כ' לפקח היה כשנאמרה נבואה זו, וקרא לא ידענא, מיהא זכר לדבר איכא, משום דאחר שנת עשרים ליותם (בקבר) שהיא שנת ד' לאחז נאמר (בעת ההיא) [בימים ההם] החל ה' להשליח ביהודה רצין [מלך ארם] ואת פקח, ונכון הדבר:

יד] בהגהה, צ"ל כורש, והוא בפרק כ"ט הסמוך:

טו] שם, לדריוש, נמחק, וצ"ל לבלשאצר:

פרק כט

פסקה א

א] ג' שנים מקוטעות, ע"ל פרק כ"ח ובגמרא דמגלה:

ב] לפי מלאת, ירמיה (כ"ט):

ג] למלאות, דניאל (ט'):

ד] ונפקדו ועלו, לפקידה בעלמא ליישב הארץ, שנמנית לפי מלאת לבבל, ומ"ש אחשורוש תו לא מפרקי, אע"פ שכבר עלה זרבבל עם הגולה לפני כ' שנים, עיין מ"ש בס"ד חידושי מגלה:

ה] וי"ד של אחשורוש, י"ג מפורשים בכתוב, ושנת י"ד נ"ל מותכתב אסתר, שהיה לשנה הבאה, עם שיש לומר שזה היה בימי בנה, אלא משום שאח"כ כתוב וישם המלך אחשורוש וגו':

ו] העשירית, צ"ל השביעית:

פרק ל

פסקה א

א] ובכל זה וגו', נחמיה (י"ג), אם נמחק:

ב] אלא הוא כורש כו', עיין תוספות דר"ה (ג' ב' ד"ה הוא), ומ"ש בס"ד בהגהות ספר דורות עולם, ואע"פ שבלי ספק היו ג' מלכים כורש דריוש ארתחשסתא, אך דריוש האחרון הוא לבדו נקרא גכ"כ בג' שמות הללו, דרז"ל אמתי ה' יצילנו מדעת החיצונים כילדי נכרים יספיקו, המוסיפים הרבה בטנין מלכי פרס ומאריכים שנותיהם מאד, ולא ימצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש, כי בהכרח יצטרכו להכחיש גם המקראות, כמו שכתבתי בס"ד בהגהות צמח דוד, ע"כ דבריהם בטלים ומבוטלים וכלים מאליהם:

ג] ומאתים, צ"ל ושתים, שכן אמר להלן מלכות פרס בפני הבית ל"ד שנה, ובפרק דלעיל מנה י"ח לשלשת מלכי פרס קודם בנין הבית, הרי נ"ב:

ד] מקיש, עיין שילהי ערכין (ל"ב ב'):

ה] שלישית אין לכם, שקדושה שניה קדשה לעתיד לבא:

ו] דניאל (י"א):

ז] עיין פ"ק דע"ז (ט' א') ומ"ש לקמן על סדר עולם זוטא סעיף קטן (י"ז) [צ"ל י"ט]:

ח] אלפא, כלומר שגם בלשון המנין נהגו לכתוב יונית, וכאותה ששנינו (שקלים פ"ג ה"ב) רבי ישמעאל אומר יונית (היה) כתוב (עליהן) [בהן] אלפא ביתא גמלא:

ט] עיין פ"י דה"ל שמטה להר"מ:

י] עדנה של סדם, שתהיה לה עדנה אחרי בלותה תשוב לקדמותה וזו הבטחה גדולה לנחמת ירושלם העתידה, שעדיין לא שבה סדם ישובה, ויקוים עכ"פ, בשוב ה' את שיבת ציון וירושלם שישובו כולן לקדמתן בבת אחת: